

Tariximizin unudulmaz səhifələri

Çarizmin süqutundan sonra Azərbaycanın müqəddəratını həll etmək üçün fürsət yaranı. Əslində, Vətənin əsarətdən qurtulması, azadlığa çıxması məqsədi və arzuları ilə vətənsəvərlər o vaxta qədər də bütün çətinliklərə, təhdidlərə, təzyiqlərə rəğmən mübarizə aparırdılar. Bu mücadilələrin nəticəsində bir çox sahələrdə irəliləyişlərə nail olmuşdular. Azərbaycanda yeni üsullu bir sıra məktəblər açılmış, mətbuat orqanları yaradılmış və digər işlər görülmüşdü. Ancaq Azərbaycanın müstəqilliyi yalnız inqilabi dəyişiklikdən sonra mümkün olmuşdu.

Belə ki, 1917-ci ilin fevral inqilabı nəticəsində üç yüz illik Romanovlar sülaləsi taxtdan məhrum edildi. Hakimiyyətə gələn Müvəqqəti hökumət Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirdi. Siyasi iğtişəşlərin davam etdiyi vaxtda Müvəqqəti hökumət də fəaliyyətini davam etdirə bilmədi. 1917-ci ilin oktyabrında yenidən hakimiyyət çevrilişi baş verdi.

İnqilablər çarizmin əsarətindən qurtulan bir sıra xalqlar kimi, Azərbaycan xalqının da azadlıq mübarizəsində mühüm rol oynadı.

Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya parlamentinə Müəssislər Məclisinə seçilmiş azərbaycanlı, gürcü və erməni deputatlar Oktyabr inqilabından sonra Rusiyaya gedə bilmədilər. Onlar 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisə yığıdılar. Birlikdə Cənubi Qafqaz (Zaqafqaziya) Seymini yaratdılar.

Həmin günlərdə Azərbaycanın daxilində vəziyyət getdikcə ağırlaşdı. Hakimiyyət dəyişsə də, maraqlar dəyişməmişdi. Çarizmin yerini alan bolşevik hökuməti də Azərbaycanı, xüsusilə də Bakı neftini əldən vermək niyyətində deyildi. Bu dəfə də Leninin rəhbərlik etdiyi bolşevik hökuməti Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsinin qarşısını almaq üçün ermənilərlə razılığa gəldi. Dəhşətli faciələrə səbəb olacaq, məkrli planlar quruldu. I Dünya müharibəsində döyüşmüş peşəkar hərbcilər Azərbaycana gətirildi. 1918-ci ilin əvvəllərində Bakıda bolşevik-daşnak birləşmələrindən ibarət çox güclü silahlı dəstələr vardı.

Daşnak-bolşevik birləşmələri Vladimir İliç Lenin tərəfindən Qafqaza fəvqəladə komissar kimi göndərilən Stepan Şaumyanın başçılığı ilə güclü qüvvəyə çevrildi. 1918-ci il martın 31-dən Bakıda azərbaycanlılara qarşı soyqırımına başladılar. Şəhərin yerli sakinlərinə divan tutdular, işgəncələr verərək şəhid etdilər. Sağ qalanların çoxu isə canlarını götürüb qaçdılar. Daşnak-bolşevik birləşmələri Bakını işğal etdilər. Hakimiyyət Bakı Xalq Komissarları Sovetinin əlinə keçdi. Şaumyanın rəhbərliyi ilə qətlər, qarətlər yalnız Bakıda deyil, Azərbaycanın bir çox yaşayış yerlərində davam etdirildi.

Həmin günlərdə Azərbaycanın millətpərvər övladları müstəqillik yolunda mücadilələrini davam etdirirdilər. Aprelin 22-də Zaqafqaziya Seyminin deputatları Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının yarandığını elan etdilər. Federasiya bir ay sonra dağıldı. Tiflisdə mayın 26-da Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirildi. Zaqafqaziya Seyminin süqutunun səhəri günü - mayın 27-də qurumun azərbaycanlı deputatları fəvqəladə iclas keçirdilər. Azərbaycanın müvəqqəti Milli Şurasını yaratdılar. Milli Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, müavini Həsən bəy Ağayev, katibi Mustafa Mahmudov, İcraiyyə Komitəsinin (hökumətin) sədri isə Fətəli xan Xoyski seçildi.

1918-ci ilin 28 mayında Milli Şura Tiflis şəhərində, Qafqaz Cənubi sarayının ikinci mərtəbəsindəki böyük salonda ilk iclasını keçirdi. İclasda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması elan edildi, Azərbaycanın 6 bənddən ibarət "Milli İstiqlal Bəyannaməsi" imzalandı.

Çox çətin, ağır bir vaxtda milli-demokratik qüvvələr Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə nail oldular. Tarixin qarışıq, dövrün təlatümlü zamanında qurulan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Tiflisdə varlığını bəyan etdi. Azərbaycan Milli Şurasının üzvləri və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il iyunun 16-da Tiflisdən Gəncəyə köçdü. Cümhuriyyət hökuməti böyük böyük coşqu ilə quruculuq işlərinə başladı. Vəziyyət isə olduqca ağır idi. 1918-ci ilin qanlı-qadalı hadisələri isə davam edirdi. Daşnak-bolşevik birləşmələrinin Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərində işgəncələr verdikləri, doğmaları gözlərinin qabağında əzab-əziyyətlə qətlə yetirilmiş, evləri uçurulmuş, ocaqları söndürülmüş azərbaycanlılar bir tərəfdən də aclıqla, yoxsulluqla imtahana çəkilmişdilər.

Bakı Kommunası 1918-ci il 31 iyulda səlahiyyəti öz üzərindən götürdükdən sonra Bakıda əksinqilabçı Sentrokaspi diktaturası yarandı. Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı bundan sonra da davam etdirildi.

Vəziyyəti nəzərə alan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti ilk gündən silahlı qüvvələrin təşkilinə başladı. 1918-ci il mayın 28-də qəbul edilmiş "İstiqlal bəyannaməsi"ndə qeyd olunurdu ki, Azərbaycan özünü xarici müdaxilələrdən müdafiə etmək, daxili düşmənlərinə zərərsizləşdirmək üçün nizami orduya malik olmalı, özünün silahlı qüvvələrini yarat-

malıdır. Hökumət tərəfindən 25 min nəfərlik ordu yaratmaq vəzifəsi irəli sürüldü. Dövlət büdcəsinin 24 faizi hərbi məqsədlərə ayrıldı. Qurulacaq ordunun əsasını Müsəlman korpusu təşkil edirdi.

1918-ci il dekabr 7-də Bakıda, məşhur milyonçu və xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Nikolayev küçəsində yerləşən Qızlar Məktəbinin binasında (indiki AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti fəaliyyətə başladı. Açılış mərasimi, əslində, 1918-ci il dekabrın 3-də keçirilməli idi. Bakıda fəaliyyət göstərən rus və erməni milli şuraları Azərbaycan parlamentinin açılmasına mane olmaq üçün bu ərəfədə təşrif gətirmiş Müttəfiq qoşunların baş komandanı general Tomsondan istifadə etməyə cəhd göstərdilər. Tomsonla aparılan danışıqlarla bağlı və qəzalardan bütün deputatların Bakıya gələ bilməməsinə nəzərə alaraq parlamentin ilk iclasının açılışı dekabrın 7-nə keçirildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti ilk gündən işlərini demokratik prinsiplər əsasında qura bildi. On yeddi ay ərzində 145 iclas keçirildi. Müasir, hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq, ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək, müstəqilliyini, vətəndaşlarının azadlıqlarını qorumaq məqsədilə olduqca mühüm qanunlar, qərarlar qəbul olundu.

Parlament haqqında qanunda erməni nümayəndələri üçün 21 yer, rus nümayəndələri üçün 10 yer, həmkarlar ittifaqı nümayəndələri üçün 3 yer ayrılrsa da, onlar Azərbaycan parlamentinin ilk iclasının açılışında iştirak etmədilər. Sonralar da Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyulması, yenidən müstəmləkə ölkəsinə çevrilməsi üçün əllərindən gələni əsirgəmədilər.

Təəssüf ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin məhvini çalışanlar yalnız ermənilər, ruslar deyildi. Doğma xalqının, vətənin azadlığının qəsdinə duran azərbaycanlılar da az deyildi. Onlar bolşeviklərin qələbəsinə çalışırdılar. Əfsus ki, arzularına çatdılar. Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğalına nail oldular. Amma əksəriyyəti də sonralar qulluq etdikləri rejimin qurbanına çevrildilər...

1920-ci ilin aprelinin son günləri Azərbaycan xalqının ağır günləri idi. Artıq XI Ordu adlanan işğalçı qoşunların ayaq səsləri eşidilirdi. 1920-ci il aprel 27-də Azərbaycan parlamenti bolşeviklərin təhdidləri və təzyiqləri altında son iclasını keçirdi. Parlamentin 145-ci, təcili fəvqəladə axşam iclasının sədri Məhəmməd Yusif Səfərov, katibi Rza bəy Qaraşarlı idi. Böyük zəhmətlə, sonsuz arzularla qurulan müstəqil dövlətin taleyi barədə qərar verməyin nə qədər ağır, əzablı olduğunu iclasın iştirakçıları öz çıxışlarında ifadə etdilər. Ancaq o iclasda da vətənin azadlığının, dövlətinin müstəqilliyinin qəsdinə duranlar vardı. Səməd ağa Ağamalıoğlu dedi: "Təslimdən başqa çarə yoxdur, çünki artıq iş işdən keçib. Məsələ burasındadır ki, millətin əmin-amanlığını qorumaq lazımdır. Onlar da buna söz verirlər və deyirlər ki, Azərbaycanın istiqlaliyyəti qorunacaq və mən də yəqin edirəm ki, indiki istiqlaliyyət əvəzinə Azərbaycan digər istiqlaliyyətə nail olar. Tarix bunu göstərir ki, bir adam daimi qala bilməz. Doğrudur, bir az ağır gəlir ki, bu vaxta qədər ağılıq edəsən, sonra da deyəsən ki, Əliheydər Qarayev, indi də gəl sən otur, görək neyləyirsən. Bizdə kişilik varsa, bunu etiraf etməli və deməliyik ki, sən otur, bəlkə sən mənə bəzən bizimkindən daha yaxşıdır və millətə bizdən də yaxşı xeyir verə bilərsiniz".

Aslan bəy Səfərküdlü isə təslimçilik fikrini bir qədər fərqli söylədi: "Məhəmməd Əmin deməşkən, öz edamımıza özümüz qol çəkirik. Bu da doğrudur. Amma etiraf etməliyik ki, bu ixtiyarı və hökuməti öz camaatımıza veririk. Azərbaycanın ixtiyarını Azərbaycan fəhlələrinin nümayəndələrinə veririk. Bu nümayəndələr deyirlər ki, bütün məsuliyyəti biz öz üzərimizə götürürük. Biz Azərbaycan kommunistlərinin təklifini rədd etməyib, qəbul etməli və hakimiyyəti, bununla birlikdə millətin ixtiyarını onlara verməliyik".

1920-ci il aprel 28-də XI Ordu yolunu kəsməyə çalışan kiçik silahlı dəstənin müqavimətini qıraraq Bakıya daxil oldu. Şəfi bəy Rüstəmbəyli 1933-cü ildə "27 aprel 1920-ci il xatirələri"ndə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin süqutunun səbəbini belə qələmə aldı: "Nəhayət, 27 aprel gecəsi saat 12-də Bakıda bütün idarə, məhəllə bolşeviklərin əlinə keçdi. Bununla əsağı-yuxarı ikiillik milli Azərbaycan istiqlal tarixi qapanı. Fəqət, milli azəri türkünün istiqlal ruhanı əlindən ala bilmədilər. İşğal zəfərləri yarımçıq qaldı. Məmləkətin həqiqi övladlarının istiqlal uğrunda qan ilə boyanmış və müttəhid bir kütlə halındakı gənc övladlarının hürriyyət və istiqlaliyyət ruhu ilə istiqlal hələ yürüyür. İmanın qüvvəsi, istiqlalın təbcili bizdə Bakı və Azərbaycan yaşadığıca yaşayacaq və bütün türk ellərini istiqlal ilə sevindirəcəkdir".

O gün gəldi. Ancaq Xalq Cümhuriyyəti qurucularının ümid etdikləri kimi uzun sürmədi. Azərbaycan yalnız yetmiş il sonra yenidən müstəqilliyinə qovuşa bildi.

*Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"*